

DIALÓGUSBAN AZ ÍRÓVAL: ELIAS CANETTI ÖNÉLETRAJZÁNAK FORDÍTÁSA

IN DIALOGUE WITH THE WRITER: TRANSLATION OF THE AUTOBIOGRAPHY OF ELIAS CANETTI

BAZSÓNÉ SÖRÉS MARIANNA¹

Absztrakt: A Nobel-díjas író önéletrajzi trilógiájának kötetei már az író életében megjelentek magyarul. Elias Canetti önéletrajzának három kötete egy becsvágyó fiatalember íróvá válásának folyamatát mutatja be, a kötetek címe ennek a fejlődésnek a három fő szakaszát jelöli ki: a nyelv és a beszéd elsajátítását (*A megőrzött nyelv*), az odafigyelés, a hallás megtanulását (*A hallás iskolája*) és a látás képességének fejlesztését (*A szemjáték*). Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen fordítói nehézségekkel szembesültek a műfordítók a címek, valamint az interkulturális tartalmak közvetítése során. A Canetti-szövegek magyarításának nehézségei jelentős részben abból a sokrétű kulturális közegből adódnak, amelyek a szerző életét és munkásságát meghatározták. A bulgáriai Ruszcsuk színes nyelvi forrása és mesevilága, Manchester, majd Lausanne, Bécs, Zürich és Frankfurt mind olyan helyszínek, amelyek Canetti önéletrajzában többletjelentéssel bírnak, és nyelvileg is kihívás elé állítják a kötetek fordítóit.

Kulcsszavak: *műfordítás, Elias Canetti, önéletrajz, fordítási nehézségek, interkulturalitás, átváltási műveletek*

Abstract: The autobiographical trilogy of the Nobel laureate author Elias Canetti appeared in Hungarian translation during his lifetime. The three volumes trace his progression from an ambitious youth to an author, with the title of each depicting a major stage in his development: *The Tongue Set Free* deals with his acquisition of language(s) and speech, *The Torch in My Ear* with attention and hearing, and *The Play of the Eyes* with sight. In this paper I would like to investigate the issues encountered when translating the titles and intercultural content. A large part of the difficulty in translating Canetti's texts into Hungarian arises from the multifaceted cultural contacts of the author's life and works. Locations take on special meaning in the trilogy, from his birthplace of Ruse (Bulgaria), with its colourful linguistic kaleidoscope and rich storytelling traditions, to Manchester, Lausanne, Vienna, Zurich and Frankfurt, and this also poses a linguistic challenge for translators of his memoirs.

Keywords: *literary translation, Elias Canetti, memoirs, translation difficulties, interculturalism, translation operations*

¹ BAZSÓNÉ DR. SÖRÉS MARIANNA
egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK MFI
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
soresm69@gmail.com

„Érzek anyagukban erőket,
fogják a kezem, s egyszerre, nicsak:
új életre gyúrhatom őket,
s a vonásaik nem hamisak.” (Halasi 2002)

1. Bevezetés

Azért, hogy Elias Canetti önéletrajzának fordítási problémáit megvizsgálhassuk, érdemes áttekinteni a kötetek keletkezésének hátterét. Elias Canetti *Die gerettete Zunge: Geschichte einer Jugend* című önéletrajzi kötete 1977-ben, a második kötet *Die Fackel im Ohr: Lebensgeschichte 1921–1931* 1980-ban, a *Das Augenspiel: Lebensgeschichte 1931–1937* pedig 1985-ben jelent meg. A három kötet az író születésétől kezdve édesanyja haláláig tartó időszakot rekonstruálja az idősödő író szemüvegén keresztül. A '70-es években rengeteget utazott, miközben már dolgozott első önéletrajzi kötetén. Az 1981-es év meghozta számára a rég áhított elismerést, irodalmi Nobel-díjat kapott „írásaiért, amelyeket széles látókör jellemez, s az eszmék és a művészet hatalmába vetett hit” (Melhelm 2009). *A megőrzött nyelv. Egy ifjúkor története* 1982-ben Sárközy Elga fordításában jelent meg, öt évvel a kötet megjelenése után. *A hallás iskolája* Halasi Zoltán fordításában 1990-ben, *A szemjáték* pedig Kertész Imre (5–169. oldal) és Halasi Zoltán (169–405. oldal) közös fordításában jelent meg 1993-ban magyarul. A fordítások elkészülését minden bizonnyal inspirálta az a tény, hogy a szerzőnek odaítélték az irodalmi Nobel-díjat.

2. A fordító személyisége

A Canetti-önéletrajz mindhárom fordítója nagy tapasztalattal rendelkező műfordító, Halasi Zoltán és Kertész Imre maga is íróember. 1975-ben jelent meg Kertész Imre *Sorstalanság* című regénye. 2002-ig, amikor a Svéd Akadémia neki ítélte az irodalmi Nobel-díjat, jórészt irodalmi műfordításokból élt. Kertész Imrét az tette igazán alkalmassá irodalmi művek magyar nyelvre ültetésére, hogy „nemcsak nagy író, de nagy olvasó is, állandó párbeszédben másokkal, mások eszméivel és művészetével, azoknak az időknek a szellemével és szellemtelenségével, amelyeknek kényelmetlen tanúja” (Szilágyi 2004). A fordító „óhatatlanul dialógusba kerül az íróval, akit fordít”, mondta Kertész Imre az Osztrák Kulturális Intézet Canetti-szimpoziumán tartott előadásában (Kertész 1990: 19). Ez a dialógus meglehetősen egyoldalú, hiszen a fordító teljes figyelmét az írónak szenteli, míg ez fordítva nem történik meg, leginkább a közös nyelv hiányában. Kertész Imre szívesen fordult Canetti felé, mert személyében egy „nagy generáció” (Kertész 1990: 20) talán utolsó művészt köszönthette. Ő volt az, aki Bécset még az irodalom városaként élhette meg, majd innen menekülni kényszerült. A történelmi eseményeket áttekintve megértjük Kertész Imre gondolatát, miszerint „Kelet-Európában Canetti *Das Augenspiel*-jét fordítani [...] élvezetes, de bizony eléggé fájdalmas mesterség” (Kertész 1990: 19). Klaudy Kinga megfogalmazásában a fordítás esetében „bizonyos objektív törvényszerűségek szerint zajló, ugyanakkor több szubjektív választást megengedő tevékenységről van szó” (Klaudy 1997: 21). Kertész Imre fájdalmas mesterségként aposztrofálja a

fordítói tevékenységét. Arra következtethetünk, hogy a Klaudy Kinga által megnevezett objektív törvényszerűségeken túl a fordító esetében más erők is munkálkodnak. Bár Walter Benjamin híres tanulmánya, *A műfordító feladata* kitér arra, hogy „a fordító feladata [...] pontosan megkülönböztethető az íróétól” (Somlyó 1988), a műfordítónak nem kell feltétlenül együttal költőnek is lennie, Kertész Imre gondolataiból kiindulva mégis arra következtethetünk, hogy a műfordítás során új mű születik. „A fordítás új létezésformát biztosít az eredeti műnek, de csonkított létezésformát”, írja Somlyó György (1988), ami egybevág Canetti felfogásával is: „Am Übersetzen ist nur interessant, was verloren geht; um dieses zu finden, sollte man manchmal übersetzen”² (Canetti 1998: 114). Ezt a megállapítást 1947-ben tette, amikor Veronica Wedgwooddal egy éven keresztül intenzíven dolgozott a *Káprázat* című regénye angol nyelvű fordításán. Walter Benjamin tanulmányához visszatérve, Somlyó György utal Paul de Man kommentárjára, mely többek közt arra hívja fel a figyelmet, hogy Benjamin tanulmányának címében az „Aufgabe” szó nemcsak feladatot jelent, hanem feladást is, vagyis azt az aktust, amely, Benjamin szerint, minden fordítást eleve kísér: annak a feladását, hogy az eredetivel egybevágót, azzal nemcsak rokont, hanem azonosat hozzon létre (Somlyó 1988).

Halasi Zoltán (1954) József Attila-díjas költő, író, műfordító, a Műfordítók Egyesületének létrehívója és elnökhelyettese 2003–2011 között, így ír *Pont fordítva* című írásában a Canetti-önéletrajzzal való találkozásáról:

Huszonhét évesen megnyertem az Európa Kiadó házi pályázatát. Canetti memoárjainak második kötetét kellett lefordítani. Egy hetven fölötti írót, aki ebben a kötetben javarészt „berkekről” beszél, bécsi, berlini irodalmi körökről, ráadásul egy olyan német nyelven, amit spanyol (ladino) anyanyelve gondolkodási kaptafájára húzott rá. Én nem tanultam germanisztikát, nem éltem irodalmi életet, egyszerűen süket voltam ezekre a személyes hatalmi viszonyokra, összefonódásokra, idioszinkráziákra, nemkülönben a szerző bűjtött iróniájára (Halasi 2016).

Sárközy Elga (1931–2012) életéről és fordítói tevékenységéről kevés forrás található. 2012-es halála kapcsán Bächer Iván emlékezik meg a műfordító munkásságáról:

Emlékeimben leginkább így marad meg: fekszik az ágyon vagy ül a kisasztalnál, és fordít. Az ágyon szótár és macska. Fordít reggel, fordít este, fordít éjszaka. Olvassa a német vagy angol nyelvű könyvet, és máris írógépet a magyart. A végén már szövegszerkesztőt használt, persze. Sok száz könyvet fordított magyarra: szépirodalmat, szakácskönyveket, Konrad Lorenz összesét, Brechtet, Grasst, Canettit, kutyás és macskás könyveket. A kiadók, szerkesztők az utolsó percig adtak munkát neki; a régi iskolához tartozott még; megbízható volt, pontos, gyors, húsz órát is dolgozott egyhuzamban, ha kellett (Bächer 2012).

² „A fordításban csak az az érdekes, ami elvész; azért kell olykor fordítanunk, hogy ezt megtaláljuk.” (saját fordítás)

3. A címek fordítási nehézségei

Dalos György *Önéletrajz és fikció* című írásában úgy véli, hogy Canetti gyakran állítja fordítóit „értelmezési problémák” elé (Dalos 1991: 1376). Az első önéletrajzi kötet címe *Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend* Sárközy Elga magyar fordításában *A megőrzött nyelv. Egy ifjúkor története* címet kapta. A nyelv Canetti életében több síkon is fontos szerepet játszott. Elias Canetti 1905-ben született a bulgáriai Ruszcsukban (ma Rusze). Ősei spanyol zsidók, akik a 15. század végén, Katolikus Izabella királynő uralma idején menekültek az akkor az Oszmán Birodalomhoz tartozó bolgár és görög városokba. Nyelvük a spanyolnak egy régies változata, a ladinó volt, ám tekintettel választott hazájuk tarka népségére, közülük sokan beszéltek bolgár, török, román, örmény vagy szerb nyelven is. A gyermek Canettinek csakhamar további nyelveket kellett elsajátítania, a család ugyanis a tízes évek elején Angliában telepedett le, majd az apa halála után az özvegy három gyermekével együtt Bécsbe költözött. Bécsből Zürichbe vezetett útjuk, a háború után egy ideig Frankfurtban éltek, 1924-ben pedig visszaköltöztek az osztrák fővárosba. Canetti akkor is Bécsben maradt, amikor a család többi tagja Franciaországba tette át életének színterét. Az író egészen 1938-ig élt az egykori császárvárosban, s azt csak ritkán hagyta el. Az Anschluss elől néhány hét párizsi tartózkodás után Londonba menekült, majd 1946-ban a házaspár megkapta a brit állampolgárságot. A '70-es évektől kezdve egyre több időt töltött Svájcban, a '80-as években pedig már kizárólag Zürichben élt.

Az életrajz rövid ismertetéséből kitűnik, hogy a nyelv (Sprache) Canetti családjá számára a boldogulást, a beilleszkedést, a túlélést jelentette és rendkívüli fontossággal bírt. Elias Canetti számára gyerekkora nyelvi sokszínűségéből kiemelkedik a német nyelvhez való ragaszkodás, amely gyerekkora titkos nyelve volt. A szülei egymás között a német nyelvet használták, ha nem szerették volna, hogy a gyermek értse, miről beszélnek. Kulturális identitásának meghatározó eleme a német nyelv elsajátítása. Az első kötet címében szereplő „megmentett” nyelv (*Die gerettete Zunge*) kifejezés a jelentés első síkján a kötet legelső emlékére utal, ahol a kisfiú Canetti fiatal nevelőnője szerelmi kapcsolatba bonyolódott. A szerelme egy reggel a karlsbadi panzió vörös folyosóján megfenyegette a gyereket, hogy a bicskájával levágja a nyelvét. A fenyegetés hatására a gyermek 10 évig mélyen hallgatott az esetről, csak évek múlva mert kérdezősködni anyjától. A címben szereplő „megőrzött nyelv” fordítás egyszerre utal a kora gyerekkori félelemmel teli eseményre és Canetti nyelvekhez fűződő viszonyára. A német nyelv lett választott anyanyelve és egyben írásainak a nyelve is. A fordító a fordítás során a *gerettet-megmentett-megőrzött* lexikai átváltási művelettel összekapcsolta a *nyelv* homoníma mindkét jelentését (Sprache/Zunge).

A hallás iskolája – ez a magyar címe Elias Canetti második önéletrajzi kötetének. A német eredetiben *A hallás iskolája* csak az egyik alfejezetet jelöli, az egész mű címe *Die Fackel im Ohr*, azaz *A fáklya a fülben*. Halasi Zoltán *Pont fordítva* című írásában (Halasi 2016) őszintén leírja a Canetti-fordításhoz fűződő viszonyát:

Mivel Canettinél a húszas-harmincas évekről van szó, abban a naiv hiszemben, hogy ez a helyes eljárás, igyekeztem a könyv magyar verziójának is egyfajta nyelvi patinát adni, kölcsönvéve Illyés és Kosztolányi prózahangját. Ezzel egyzsersmind ki akartam fejezni a nagynevű szerző iránti ájult tiszteletemet is. Valójában azonban egyre jobban utáltam már a szerzőt, kriptikus közlésmódját, rejtett célzásait (Halasi 2016).

Halasi öt év elteltével a szerkesztő kérésére újra nekiveselkedett a fordításnak, mert „a híresen szigorú sorozatszerkesztő szerint egyetlen mondat sem áll meg benne” (Halasi 2016). Új módszerhez folyamodott: elolvasott mindent Canettitől németül és magyar fordításban is, átrágtá magát a szakirodalmon. Az első fordítás egy évével szemben négy hónap erőfeszítése után megszületett a kötet második fordítása, amely már elnyerte a híresen szigorú szerkesztő tetszését is. Halasi fordítása ötletgazdagon adja vissza az író egyszerre világos és sejtető, irodalmi utalásokban gazdag szövegét. Canetti 1924-ben kezdődő bécsi tartózkodása alatt ismerkedett meg Karl Kraus felolvasóestjeivel. 1911-től kezdve Karl Kraus mindent egymaga írt a *Die Fackel* című folyóiratban, amivel elnyerte az irodalmi lelkesedésű fiatal Canetti csodálatát. Olyannyira, hogy a folyóirat megjelenik a kötet német nyelvű *Die Fackel im Ohr* címében is. A kötet második részének *Karl Kraus és Veza* című fejezetében lelkesen írja le Karl Kraus 300. előadását, amelynek ő is részese lehetett. *A fáklya a fülben* szó szerinti fordítás a magyar fül számára idegenül cseng, okkal keresett a fordító más megoldást. A választás a kötet harmadik részének címére esett (*Die Schule des Hörens. Wien 1926–1928*), ami emellett még egy alfejezet címe is. Ekkor Canetti már ismeri későbbi feleségét Veza Calderont, akit a Ferdinandstrassén rendszeresen látogatott és akivel elmélyült irodalmi beszélgetéseket folytatott. A Vezával való együttlét csendes tanulásának teljes ellentétét képezte a Karl Kraus hangos és eklatáns tanítása, az előadásai, ahová Canetti szerint betegen és lázasan is el kell menni (Canetti 1994: 208). Itt ír Canetti arról, hogy mennyire fontos a hallás, de ezen mások meghallgatásának/meghallásának képességét érti. Ennek elsajátítása nem magától értetődő, hiszen a hallgató a háttérbe lép, és anélkül, hogy ítélkezne vagy érzelmeiket fejezne ki, igyekszik a különféle beszéd módokat, ún. akusztikus maszkokat különválasztani egymástól. A Canetti-önéletrajz harmadik kötetében csúcsosodik ki a hallás „művészete” Abraham Sonne alakjában.

Canetti maga is kereste a kenyerét műfordítói tevékenységgel, valamint együtt dolgozott saját művei fordítóival. Egyik 1961-es feljegyzésében a fordításról elmélkedik, annak a felelősségéről, hogy „át kell ültetni azokat a gondolatokat egy másik nyelvre, amelyekkel az ember több mint 20 évig foglalkozott” (Canetti 1998: 216, saját fordítás). Átérzi ezt a felelősséget és a saját művei fordítása kapcsán is elvárja a hűséget. Minden leírt mondatért megküzdött, valóban hosszú éveken át dolgozott egy-egy szövegen, ezt bizonyítja az a tény is, hogy 30 éves korában jelent meg első regénye, *A káprázat*. Az előbb említett feljegyzésben a fordító munkáról azt gondolta, hogy míg a gondolkodót a sivatag pusztasága veszi körül, ahol egyik gondolatától a másikra ugrálva maga építi ki az utat, a fordító ismerős terepen mozog, egy parkban sétál és nem képes áttekinteni azt. Kristian Wachinger cikkében mintegy

folytatja Canetti gondolatmenetét. „Das Bild vom Park ohne Dornen und Brennnesseln, durch den man trockenen Fußes lustwandelt, mag für meisterhafte und für makellose Texte gelten, die Praxis beim Übersetzen ist voller Umwege und Fußangeln”³ (Wachinger 2018). A fordítás gyakorlata tele van kerülő utakkal és csapdákkal. A fordító kénytelen átlátni a szöveget – folytatja Wachinger – és ahhoz, hogy le tudja írni, ami benne áll, először meg kell értenie azt. És a fordító természetesen ekkor botlik bele – gyakran elegáns retorikába öltöztetve – a szöveg gyenge pontjaiba.

Végezetül említsük meg, hogy a fordító „soha nem magányos” (Canetti 1998: 216, saját fordítás), munkája során végig elkíséri őt a háttérből a szerző. Egy adott, kész szöveggel van dolga, melyet optimális esetben úgy ültet át a saját nyelvére, hogy az olvasónak az az érzése, hogy a szöveg az ő nyelvén született. Bizonyos mértékig hűséget esküszik az írónak, de annál jobb fordítás születik, minél inkább válik a fordítás folyamata alkotói folyamattá.

4. Az irodalmi fordítás, mint az interkulturális megértés aktusa

A fordítástudományban az interkulturális megértés központi szerepet tölt be, hiszen a fordítás nem más, mint a saját és az idegen állandó konfrontációja. A szerzőt és a fordítót az a közös cél vezérli, hogy az olvasó be tudja fogadni a közölt tartalmakat és azok kulturális háttérét. Mindhárom önéletrajzi kötet élettények ismertetése, megfigyelések és reflexiók gyűjteménye, önvallomás és egyúttal korrajz, de az egyes kötetek a felnőtté válás más fázisát állítják a középpontba. Canetti önéletrajzában valóságos tényeket közöl, de azokat „szépiróként formálja, és olyan összefüggésekbe emeli, amelyenekre a cselekményszervezéshez van szüksége” (Dalos 1991). Canetti esetében egy megélt multikulturalitásról beszélhetünk, mivel gyerekkora kulturális sokszínűsége után egész életében hű maradt választott anyanyelvéhez, a német nyelvhez és az európai kultúrához. Ezért is nehéz Canetit besorolni egyetlen nemzeti irodalomhoz, sokkal inkább tartozik általában a német nyelvű irodalom körébe.

„A fordított szöveg [...] az eredeti műhöz képest mintegy önálló életet él” – írja Kántás Balázs esszéjében – ahol „a fordítás saját létezését okvetlenül az eredeti mű dicsőségének köszönheti, azaz kivételes esztétikai értékének, hiszen az eredeti mű olyan szöveg, mely méltónak találtatott arra, hogy a saját nyelvi közegéből kiemelve egy idegen kultúrába emeljék át a fordítás révén” (Kántás 2016: 1). A műfordítás során az *idegen* esztétikai fogalma a fordító számára folytonos szembenállást jelent a *sajáttal*, a jól ismert kulturális identitással. A fordítás nem csupán egyik nyelv lefordítása egy másik nyelvre, mindig magában foglalja a forrásnyelv kultúrájának lefordítását is. Canetti bolgár, zsidó, spanyol kulturális háttérrel a fordítók különböző fordítási megoldásokkal igyekeznek közelebb hozni a célnyelvi olvasóköröztség számára. A *Die gerettete Zunge* című kötet elején a szerző leírja, hogyan élnek szülővárosában egymás mellett a különböző nemzetiségek külön lakónegyedekben. A hétköznapiak része volt, hogy naponta „akár hét-nyolc nyelvet is lehetett hallani” (Canetti 1992: 10). A forrásnyelvi „das Viertel der Spaniolen” (Canetti 1992: 8) a

³ „A tüskék és csalán nélküli park képe, amelyben száraz lábbal andalgunk, érvényes lehet a mesterien megírt, kifogástalan szövegekre.” (Saját fordítás)

magyar fordításban „spanyol zsidók* negyede”-ként szerepel lábjegyzettel, mert a fordító szükségesnek tartotta, hogy a magyar olvasó számára elmagyarázza, kik is a spaniolok. Az olasz nyelvű fordítók⁴ beérték azzal, hogy idézőjelbe tették a „spagnoli” (Canetti 1980: 14) kifejezést, az angol fordításban⁵ pedig a „Sephardim, the Spanish Jews” (Canetti 1980: 9) betoldás szerepel. Egy másik fejezetben Canetti arról ír, hogy a „sábbáti gyümölcsöt” el kellett titkolnia (németül *Sabbath-Obst*, olaszul *frutta del sabato*, az angol fordításban *Sabbath fruit*) nagyapja előtt. Sárközy Elga itt is szükségesnek érezte, hogy lábjegyzetben magyarázatot adjon a sábbátról (Canetti 1982: 29), amikor a vallási törvények szerint a zsidóknak tilos gyümölcsöt szakítani. Sem az olasz, sem az angol fordító nem élt ezzel a lehetőséggel. A német Talmud-Thora-Schule (Canetti 1982: 101) megnevezést, melynek jelentése Canetti számára magától értetődő volt, a magyar fordító lábjegyzetben következőképpen magyarázza el: A vallási törvényeket, a héber betűvetést tanító alapfokú iskola. Nem sokkal később az Engesztelés Napját (*Verwöhnungstag, Jom Kippur*) ismerheti meg a lábjegyzetben a zsidó kultúrában kevésbé jártas olvasó.

Canetti maga is tudatos közreműködője az interkulturális tudás átadásának. Gyermekkora első hat éve, amelyet Bulgáriában töltött, mélyen beleégett a gyermek lelkébe, és az idős önéletrajzíró igyekszik nyelvi emlékeit közvetíteni az utókor számára. Előszeretettel idézi fel a spanyol nyelvi hangzást, melyet ő maga fordít le, lát el magyarázatokkal. „Volt egy lelkes, s egyszersmind gyengéd szó, amelyet sűrűn hallottam: *la butica*. Így hívták a boltot, az üzletet, ahol nagyapám és fiai napjaikat töltötték” (Canetti 1982: 13). Ha Bucco bácsi, apja legidősebb bátyja ellátogatott hozzájuk, akkor tenyerét a gyerek fejére tette és ezt mondta: „Yo ti bendigo, Eliachicu, Amen” (Canetti 1982: 21), azaz „Megáldalak téged, kis Elias, ámén!” (Canetti 1992: 22–23). Azzal, hogy a szerző mindkét nyelven leírta a mondatokat, újraélte gyerekkora eseményeit, összekapcsolta a jelent és a múltat, egyesítette magában a két teljesen különböző kulturális környezetet. Az eredeti német szövegben található *Amen* szó fordításakor Sárközy Elga az *ámén* szóváltozatot használta, ami kulturális többlettartalmat jelent. A lábjegyzetben még részletesebben kitér arra, hogy az imazáró *amen* szó szefárd kiejtésű eredetijét használja, mint a modern héber nyelv, az ivrit is. Előfordult, hogy Canetti a német nyelvben nem talált megfelelő kifejezést a spanyol szóra, ilyenkor elmagyarázta azt: „Man sprach mit Respekt von ihm, weil er *der Bucco* war, das war der Ehrentitel des erstgeborenen Sohnes in jeder Familie” (Canetti 1992: 21), azaz „Nagy tisztelettel emlegették, mivel ő volt a bucco, ami a család elsőszülött fiának megkülönböztető címe” (Canetti 1982: 23). A nagyszüleivel töltött időszakból felrémlett Canettinek a sokat hallott gyerekdal „Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol” – „Pici piros almák, Sztambulból jöttek” (Canetti 1992: 26). Sztambul városáról sokszor hallott nagyszülei elbeszéléséből, össze is kötötte azt a Rustschukban élő törökökkel. Nagyapja gyakran énekelt „végeérhetetlen török dalokat” (Canetti 1982: 26), de a gyermek jobban szerette a „heves, gyorsabb ütemű spanyol dalokat” (Canetti 1982: 26). Más spanyol szavakról

⁴ Az olasz nyelvű fordítást Amina Pandolfi és Renata Colorni készítették.

⁵ Az angol nyelvű fordítást Joachim Neugroschel készítette.

feltételezte, hogy az idegen kultúrájú olvasó mégis megérti őket, ezeket egyáltalán nem fordította le, és nem is magyarázta el őket. Abban az epizódban, amikor elmeséli, hogy minden pénteken cigányok haladtak el a házuk előtt, a gyerek így kiabált a nagyapjának: „Zinganas! Zinganas!” (Canetti 1982: 21). Öccse születésekor hallva édesanyja jajgatását spanyol szavakat idéz fel: „Madre mia querida! Madre mia querida!” (Canetti 1982: 24) Míg a műfordító az előző esetben szintén beírta a *Zinganas* szó használatával, addig ez utóbbi példában lábjegyzetben lefordította a kifejezést. A fordítói döntés háttérében minden bizonnyal az állt, hogy míg a ladino „Zinganas” kifejezés összecseng a magyar *cigány* szóval, addig a „Madre mia querida” spanyol mondat kulturálisan és nyelviileg is idegen a magyar nyelvű olvasó számára.

1911-ben a Canetti család Manchesterbe költözött. A kis Elias nagy lelkesedéssel vetette bele magát az iskolai életbe, és sajátította el az angol nyelvet. Az ebből az időszakból származó emlékeket angol szavak és kifejezések kísérik, amelyeket a szerző magától értetődően használ, és nem lát el magyarázatokkal. A bátyját komiszságai miatt már csak úgy hívták, hogy „the naughty boy” (Canetti 1992: 46), mely kifejezést Sárközy Elga lábjegyzetben pontosított a magyar olvasó számára: komisz kisfiú. Az angol nyelvű nevelőnőtől átvett *sweetheart* kifejezést énekelte, amikor kedves osztálytársnőjének a piros orcáira gondolt: „Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart!” (Canetti 1992: 55) Az önéletrajz írója a korábbi spanyol kifejezésekkel szemben nem tartotta fontosnak lefordítani az angol nyelvű mondatokat, csak a kontextusból következtethet az olvasó a jelentésükre; a magyar fordításban viszont minden angol szó fordítása megjelenik lábjegyzet formájában. Ennek magyarázata lehet az a tény is, hogy 1982-ben, amikor a regény fordítása elkészült, hazánkban nem volt magától értetődő az angol nyelv ismerete. Bár Canetti felnőttként irodalmi nyelvűül a német nyelvet választotta, az önéletrajzi kötetekben fennmaradt többnyelvű emlékek (spanyol/ladino, angol, héber) arról tanúskodnak, milyen fontos szerepet töltött be és milyen magától értetődő volt a többnyelvűség az idegenbe szakadt kis nemzetek számára. Ezt megértve a műfordító a fordítás során kéz a kézben halad a szerzővel, a műfordításhoz elengedhetetlen műveltségével bővíti, pontosítja az eredeti szöveg tartalmát. Somlyó György író és műfordító úgy vélte, hogy „a fordítás minden irodalmi műfaj közül a legnemzetibb” (Somlyó 1975). „Ahhoz, hogy egy fordítás valóban jó és érvényes legyen [...] közelíteni kell azt, ami idegen, ahhoz, ami nemzeti” (Somlyó 1975). Ez érvényes Sárközy Elga fordítására, aki úgy ítélte meg, hogy az „idegen” kultúráról szóló ismereteket közelebb hozza olvasóihoz.

5. Összegzés

Elias Canetti élettörténete alapján az interkulturális tehetségű írók közé tartozik, és az önéletrajzi kötetekben felsorakoztatott életeseményeket vonzóvá teszi a más kultúrkörből származó olvasók számára is. Több nyelvbe, kultúrába enged betekintést a szavakon keresztül, egyben lehetővé teszi az író számára, hogy megőrizze gyermek-kora múltba vesző emlékeit.

Ha áttekintjük a fent említett fordítási példákat, akkor megállapíthatjuk, hogy a fordítás mindig magában foglalja a technikai tudást és a stratégiai gondolkodásmódot, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a művészi, az esztétikai szempontot sem. Sulikowski szerint a műfordító leginkább egy festőhöz hasonlít, aki újraalkotja az átélt eredeti művet, és festői technikájával, a színek pompájával díszíti fel, egy japán bambuszhidhoz hasonlítja, amelyen az érdeklődő olvasó egyik kultúrából a másik kultúrába kel át (Sulikowski 2008: 255). A sikeres műfordításhoz tehát elengedhetetlen a fordító személyisége, tudása, nyelvi leleményessége, melyek hozzásegítik az olvasót a közölt tartalmak kulturális háttérének megértéséhez.

Irodalom

- Bächer Iván 2012. Sárközi Elga. *Vasárnapi Hírek* 2012. 10. 07.
https://www.vasarnapihirek.hu/izles/bcher_ivan_sarkozy_elga (letöltve: 2023. 01. 06.).
- Canetti, Elias 1994. *Die Fackel im Ohr: Lebensgeschichte 1921–1931*. Frankfurt/M.: Fischer.
- Canetti, Elias 1998. *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942–1972*. Berlin: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Canetti, Elias 1992. *Die gerettete Zunge: Geschichte einer Jugend*. 1977. Frankfurt/M.: Fischer.
- Canetti, Elias 1982. *A megőrzött nyelv. Egy ifjúkor története*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Canetti, Elias 1980. *La lingua salvata. Storia di una giovinezza*. Milano: Adelphie Edizioni S.P.A.
- Canetti, Elias 1983. *The tongue set free. Remembrance of a European childhood*. First Farrar: Straus and Giroix printing.
- Dalos György 1991. Önéletírás és fikció. *Holmi* 3/10, 1376–1386.
<https://www.holmi.org/1991/10/dalos-gyorgy-oneletiras-es-fikcio-elias-canetti-a-hallas-iskolaja> (letöltve: 2023. 01. 05.).
- Halasi Zoltán 2002. A fordító dala. *Holmi* március. <https://www.holmi.org/2002/03/halasi-zoltan-a-fordito-dala>.
- Halasi Zoltán 2016. Pont fordítva. Mesterlevél. *Magyar Narancs* 2016. 09. 08.
<https://magyarnarancs.hu/egotripp/pont-forditva-100753> (letöltve: 2023. 01. 06.).
- Kántás Balázs 2016. *A fordítás (tovább)fordítása(i). Kísérlet Walter Benjamin A műfordító feladata című esszéjének, valamint Paul de Man ezen esszéhez írott kommentárjának szövegközeli (össze)olvasására*. http://real.mtak.hu/42377/1/Benjamin_essze_u.pdf (letöltés: 2023. 01. 09.).

- Kertész Imre 1990. Canettit fordítani. *Múlt és Jövő* 2, 19–20. https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/7/m/7mj_1990_02v3.pdf (letöltve: 2023. 01. 05.).
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol/német/francia/orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Melhem, Maissun 2009. Herta Müllers Vorgänger. *Deutsche Welle* 2009. 10. 08. <https://www.dw.com/de/herta-m%C3%BCllers-vorg%C3%A4nger/a-4774007>.
- Somlyó György 1988. A fordítás egy különös válfajáról. *Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia*. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00993/somlyo00993.html> (letöltve: 2023. 01. 09.).
- Somlyó György 1975. A fordítás paradoxonai. A fordító paradoxona. *Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00987_o/somlyo00987_o.html (letöltve: 2023. 03. 14.).
- Sulikowski, Piotr 2008. *Strategie und Technik der literarischen Übersetzung an ausgewählten Beispielen aus Bertolt Brechts Hauspostille im Polnischen und im Englischen*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szilágyi Júlia 2004. Az ember megszüntetése – sors, nyelv, identitás. *Látó* 15/4. <http://epa.oszk.hu/00300/00384/00015/41.html> (letöltve: 2023. 01. 05.).
- Wachinger, Kristian 2018. Aus dem Alltag eines Übersetzers: Im Keller von Canettis Nichte. *Der Standard* 2018. 12. 01. <https://www.derstandard.de/story/2000092792343/aus-dem-alltag-eines-uebersetzers-im-keller-von-canettis-nichte> (letöltve: 2023. 01. 05.).